

УДК 001.16

С. Ш. Айтов

*Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка В. А. Лазаряна*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

Проаналізовано вплив політичних, суспільних та культурних факторів на становлення соціально-політичного та соціально-культурного контексту історичної антропології у минулому та на початку нинішнього століття.

Ключові слова: історична антропологія, соціально-політичні чинники, соціально-культурні чинники, історія науки, філософія науки.

Проанализировано влияние политических, общественных и культурных факторов на становление социально-политического и социально-культурного контекста исторической антропологии в прошлом и в начале нынешнего столетий.

Ключевые слова: историческая антропология, социально-политические факторы, социально-культурные факторы, история науки, философия науки.

Influence of political, public and cultural factors on becoming of a sociopolitical and welfare context of historical anthropology in the past and in the beginning present centuries is analyzed.

Keywords: historical anthropology, socio-political factors, socio-cultural factors, history of science, philosophy of science.

Проблемою даної роботи є аналіз взаємодії розвитку соціально-гуманітарних наук із регіональними та світовими процесами політичної, соціально-культурної та світоглядної динаміки. Мета статті, відповідно до зазначеної проблеми, полягає у дослідженні кореляції соціально-політичних та соціально-культурних елементів контексту на генезу, становлення і науковий розвиток однієї із найбільш складних сфер соціогуманітарного пізнання – історичної антропології, з позицій історії та філософії науки.

Певні проблеми наведеної тематики були проаналізовані у наукових працях низки вітчизняних та іноземних авторів. Досить незначною мірою вказана тематика розкривається у працях англійського вченого П. Бьорка [5–6], у яких дослідник розмірковує над особливостями наукової еволюції історичної антропології та її когнітивних похідних у 1980–1990-х рр., у тому числі і на вплив наукових, культурних чинників на інтелектуальні трансформації науки про «людину в часі». Російський дослідник М. М. Кромм аналізує історію розвитку історичної антропології і вказує на полідисциплінарні впливи

гуманітарних наук на останню [14]. С. В. Оболенська повідомляє про значення соціально-політичного контексту 1980-х рр. для динаміки німецької історичної антропології та її когнітивних особливостей [17]. Р. Шарт'є розглядає певні когнітивні відмінності різних традицій історико-антропологічних досліджень, французької та американської [20, с. 46–47]. А. Л. Ястребицька торкається проблеми впливу радянського політичного контексту на історико-антропологічні та історико-культурні дослідження у СРСР [21, с. 95]. Змістовні спогади про розвиток історико-антропологічних студій у Франції у 1950–1960-х рр. написав Ж. Дюбі [13].

Втім, слід відзначити, що аналіз проблематики кореляції розвитку історичної антропології з політико-соціально-культурним контекстом містить багато лакун. Зокрема, питання про регіональні особливості та глобальні екстерналістські чинники розвитку історичної антропології. Актуальність дослідження вказаної проблеми можна розподілити на науковий та соціальний аспекти. Науковий аспект розкривається у з'ясуванні «зовнішніх», соціально-політичних та соціально-культурних факторів динаміки такої методологічно складної, теоретично і методично креативної науки, як історична антропологія. Соціальний аспект полягає у важливості історичної антропології для збереження та поступу духовної культури у суспільстві, гуманізації та гуманітаризації соціуму.

Значну роль у формуванні особливостей когнітивного розвитку історичної антропології в окремих країнах та регіонах мають чинники оригінального соціального, політичного та культурного їх існування. Вказані особливості та відмінності полягають у пізнавальній реалізації історичної антропології в різних країнах; оригінальних культурних, когнітивних і наукових традиціях, їм притаманних.

Так, для генези та розвитку історичної антропології у Франції, на батьківщині школи «Анналів», значну роль мали певні культурно-естетичні стимулюючі впливи романтичної літератури першої половини XIX ст. Яскраві літературні твори В. Гюго, А. де Він'ї, П. Меріме і багатьох інших, менш знамих авторів, суттєво вплинули (а, можливо, і детермінували) на об'єкт переважних історико-антропологічних досліджень Франції – ментальність, повсякденне життя, матеріальну і духовну культуру західноєвропейського середньовіччя, переважно французького.

Для становлення французької історичної антропології досить велике значення мали ідеї вивчення масової психіки суспільств минулого, ментальності, які містилися у когнітивних та аксіологічних традиціях «народознавства» цієї країни. Вони активно діяли у соціогуманітаристиці Франції та інших європейських країн у другій третині XIX ст. Яскравим виразником вказаної традиції є творчість знаменитого історика Ж. Мішле (зокрема набула популярності його праця «Народ»). У свою чергу, когнітивний і ціннісний ідеали французького народознавства були ініційовані масштабними подіями у соціально-політичному житті Франції кінця XVIII – першої половини XIX ст.: Революцією 1789–1794 рр., Наполеонівськими війнами, «добою повстань» 1830–1848 рр. та ін. Прагнення літератури доби романтизму і соціально-гуманітарних, зокрема, історичних досліджень Франції вказаних

часів мали на меті відтворення, «реконструкцію» образів людей і суспільств французького та європейського минулого. Ці наміри і відповідні дії – літературні та наукові проекти – майже повністю збігаються із інтелектуальними, методологічними підходами вже раннього стану розвитку школи «Анналів» та публікуємого нею журналу. За словами Ф. Броделя, «на сторінках «Анналів» ми бачимо людей, які постають перед нами, немов живі» [4, с. 184].

Істотний стимулюючий вплив на французьку історичну антропологію XX ст. мала також потужна філософська традиція цієї країни, репрезентована, зокрема, іменами К. Леві-Стросса, Р. Барта, М. Фуко, Ж. Лакана та ін. Якщо говорити лише про тематичні впливи, слід зазначити, що такі теми історичної антропології, як «історія хвороб», «історія божевілля», дослідження маргінальних верств суспільств минулого, «історія писемності» та ін. досить наочно кореспондують з відповідними студіями французької та європейської філософської думки другої половини XX ст.

Характерним для Франції соціокультурним явищем є велика роль історичної науки у суспільстві та суспільній думці серед широких кіл інтелектуально розвинених громадян. Ця обставина також має вагоме значення для становлення і швидкої динаміки такої креативної сфери історії, як історична антропологія.

Згідно з соціально-культурною та науковою традицією літературоцентризму, характерною для Росії, у цій країні саме філологія, лінгвістика, літературознавство та сформована на їх когнітивній основі семіотика мають визначний вплив на розвиток всієї сфери соціально-гуманітарних наук, у тому числі історичної антропології. Велике значення для науково-пізнавальних основ російської історичної антропології мали філологічні та лінгвістичні дослідження Ю. Тинянова, Р. Якобсона, Б. Ейхенбаума, О. Фрейнденберга, реалізовані у 1920–1940-х рр.

У свою чергу, літературознавчі і семіотичні студії 1960–1970-х рр. і більш пізнього часу, орієнтовані на реконструкцію соціального, політичного, культурного контексту і внутрішнього, духовного та ідейного світу людей та суспільств минулих епох – і реалізовані, зокрема, в наукових працях М. М. Бахтіна [2], Ю. М. Лотмана [15], Д. С. Лихачова, Б. А. Успенського [18], В. Топорова, В. Живова та багатьох інших, стали однією із складових радянського, а пізніше – російського історико-антропологічного пізнання.

Дослідження ментальності людини і суспільств середньовічної і ренесансної Європи, реалізовані у роботах А. Я. Гуревича [11], А. Л. Ястребицької, Л. М. Баткіна [1], також пов'язані із літературоцентричними інтенціями радянської та російської соціогуманітаристики. Так, важливим чинником у формуванні історико-антропологічних концепцій А. Я. Гуревича були матеріали ранньосередньовічних ісландських саг [10] та їх аналіз. Літературна творчість італійських гуманістів доби Відродження є істотним джерелом наукової інформації для реконструкції Л. М. Баткіним ментальності інтелектуалів, митців і книжників ренесансної доби.

Студії над локальними ментальними і соціально-культурними особливостями окремих сіл, міст та регіонів – мікроісторія – фактично були започатковані і оформлені у потужний науковий напрямок історичної

антропології в Італії у 1970 – першій половині 1980-х рр. Когнітивні риси мікроісторії з її орієнтацією на реконструкції картини світу, повсякденного життя та соціальних практик окремих, часто невеликих населених пунктів, а іноді і великих міст [19] істотною мірою детерміновані історичним досвідом і особливостями розвитку італійського суспільства. Протягом всього середньовіччя, Ренесансу та майже всього Нового часу Італія була країною, розділеною на окремі міста-держави (які істотно відрізнялися у різноманітних суспільних та культурних аспектах). Єдиною державою Італія стала лише у 1871 р. Процеси регіональної політичної та культурної диференціації актуальні для цієї країни і у наш час. Очевидним є кореляція між політичним та соціально-культурним регіоналізмом Італії і особливостями розвитку соціально-гуманітарних наук, у тому числі – історичної антропології.

Ментальність і культурні традиції американського суспільства тяжіють до природознавства, психологічних та технічних наук. Ці обставини значною мірою зумовили виникнення в США у 1960–1970-х рр. особливого напрямку історичної антропології – психоісторії, визначним представником якої був Е. Еріксон. Сутність психоісторії полягає у поясненні психічного та суспільно-культурного життя людей і суспільств минулого переважним впливом несвідомого, індивідуального або колективного [16, с. 277–278]. Таким чином, визначальним пізнавальним підходом у історико-антропологічних студіях у цій країні виступає психоаналіз, у своєму медичному та філософському вимірах. Психоісторія домінувала у відповідних сферах американської соціогуманітаристики у вказаний вище час, але і у сучасній науці США посідає вагомe місце. Показово, що психоаналіз (як психіатрична практика) є надзвичайно популярним в американському суспільстві і добре корелює із вагомістю психоісторії у місцевих соціально-гуманітарних науках і історичній антропології зокрема. Досить пізня генеза європейського варіанта історичної антропології у науковому універсумі США і впливовість психоаналітичних методологій можуть бути також пояснені й історичною молодістю цієї країни та суспільства. Ментальність, одна із основних категорій історичної антропології, є феноменом «великої тривалості» (за Ф. Броделем), що дуже повільно змінюється протягом багатьох століть. Такий пізнавальний підхід адекватно кореспондує із великою тривалістю самої історії Європи. Водночас психоаналіз, як метод гуманітарного дослідження, не передбачає історичної тривалості у розвитку принаймі суспільств. Він є «позачасовим» і добре корелює із «коротким віком» американської історії та досить слабким «відчуттям історії», історичного часу, притаманним американському суспільству.

Отже, виходячи із наведеного, можна говорити про існування істотного впливу на характерні національно-культурні особливості розвитку історичної антропології (розглянуті на прикладах історико-антропологічних досліджень у Франції, Росії, Італії, США) таких соціокультурних чинників, як особливості історичного процесу, оригінальні суспільні, наукові та культурні традиції, ментальність та інше.

Поруч із національно-культурними, соціально-культурними, політичними чинниками впливу на динаміку соціально-гуманітарних наук і історичної антропології, зокрема регіонального масштабу, слід відокремити й низку

аналогічних факторів глобального рівня. Формування основ історико-антропологічних підходів і цієї науки взагалі пов'язують із початком діяльності школи «Анналів» у Франції (1929 р.). Засновники цього наукового напрямку: М. Блок, Л. Февр та їхні однодумці у період 1920–1940 рр. вважали головним об'єктом історичних та історико-антропологічних досліджень аналіз масової свідомості та уявлень про світ суспільства минулого. Така цікавість до вивчення масової психології, повсякденного життя мас перегукується із приблизно одночасними філософськими дослідженнями феномена «масоподібності» (Х. Ортега-і-Гассет «Повстання мас», З. Фройд «Психологія натовпу» та інші). Вона викликана масовим же характером величезних, глобальних історичних, соціально-політичних та військових подій і процесів Першої світової війни. Потужний інтелектуальний вплив цих глобальних подій відчули і М. С. Грушевський та дослідники його школи. Вони звернулись, зокрема, до студій над магіко-міфологічними уявленнями східнослов'янських суспільств на різних етапах їх розвитку [8] та над пережитками цієї давньої картини світу у сільському суспільстві сучасної їм України (1919–1930 рр.).

Глобальні політичні та військові процеси Другої світової війни здійснили суттєвий інтелектуальний вплив на наукову творчість продовжувача та нащадка першого покоління «Анналів» – Ф. Броделя та його однодумців. Вони сформували принципи «тотальної історії», яка мусила синтезувати наукову реконструкцію всього обсягу історичних процесів, у тому числі історико-антропологічної його складової. Остання займала важливе місце у наукових теоріях вказаного напрямку історичних досліджень. Цікаво відзначити, що із трьох томів величезної праці Ф. Броделя про генезу капіталізму і ранні етапи його розвитку [3] перший том фактично присвячений аналізу ментальних та соціокультурних чинників згаданого феномена. Змістовна праця М. М. Бахтіна про народну культуру середньовіччя і Ренесансу була написана у 1944 році [23] також піз впливом масових подій і процесів Першої та Другої світових війн.

1940–1960-ті рр. були часом глобального процесу деколонізації країн Африки та Азії, яким майже у той самий час відповідали широкі соціальні рухи у Західній Європі, спрямовані на антиімперіалістичну і антикапіталістичну боротьбу.

Всі ці масштабні явища, що мали, по суті, планетарний характер, поставили перед західними суспільствами актуальні питання про необхідність вивчення та розуміння не-західних (і нетрадиційних західних) картин світу, ідеологій та способів життя. Цей соціокультурний імпульс сприяв виникненню наукового інтересу до дослідження «чужого», несхожого як у просторі, так і у часі; як суспільств не-західного світу, так і соціумів Заходу, існувавших у минулому: передусім їх ментальність, ціннісні установки та ідейні орієнтири. Вказані соціокультурні фактори стимулювали не тільки розвиток історичної антропології, але і поступ суміжних з нею соціально-гуманітарних дисциплін: кросс-культурних досліджень, структурної антропології, культурної антропології та ін. Класичними стали наукові концепції таких дослідників у галузі історичної антропології, як Ж. ле Гофф [7], Ж. Дюбі [12], А. Я. Гуревич [10–11] та багатьох їх однодумців у різних країнах.

Цікаво відмітити, що і серед широких кіл західних суспільств у 1960-ті – 1980-ті рр. розповсюдилися культурні впливи не-західних цивілізацій: буддизм,

конфуціанство, індійська та китайська філософія. Водночас набули розповсюдження (у радикальних політичних колах) маоїзм та китайські політичні практики.

Історія ментальності, що з'явилася як своєрідний напрямок історичної антропології у 1960–1980-ті рр. у країнах Європи, співпала з масовими антикапіталістичними та антивійськовими рухами у даному регіоні; з вельми широким розповсюдженням альтернативних способів життя та цікавості до «експериментів із свідомістю», що має підґрунтя і масовий інтерес до психології і психоаналітики. Створення, по суті, «історичної психології» у такий суцільний атмосфері є цілком логічним і послідовним.

Поява і розповсюдження наукових парадигм мікроісторії та історії культури, які виявляють ознаки пізніх модифікацій історичної антропології (1970 – початок 2000-х рр.), корелюють із експансією у світовому інтелектуальному просторі концепції постіндустріального, постекономічного суспільств. Постулати постіндустріалізму, що проголошують зростання суспільної ролі індивіда та безмежні можливості реалізації його креативних здібностей; збільшення ролі економічної діяльності індивідів та малого бізнесу знаходять відповідність з науковими ідеалами мікроісторії (орієнтованої на дослідження ментальності та функціонування окремих людей, сімей, маленьких населених пунктів) та історії культури (що досліджує антропологічні виміри різноманітних культурних процесів). Розвиток історико-антропологічних досліджень на початку XXI ст. значною мірою пов'язаний із складними та багатоаспектними процесами глобалізації. Важливе значення цієї науки для вивчення та навіть корекції негативних глобалізаційних трансформацій може полягати у створенні альтерглобалістської парадигми діалогу культур і цивілізацій, яка сприятиме становленню більш прийнятної для більшості народів планети моделі світобудови. Соціально-культурні та соціально-політичні чинники глобального рівня мали важливий вплив на генезу історичної антропології, особливості і спрямованість її наукової еволюції, виникнення розгалуженої системи когнітивних напрямків даної науки. Цей вплив був реалізований в аспектах формування суспільних та духовно-ідейних передумов і «активних контекстів», постановці цілей та завдань історичної антропології на всіх часових та змістовних періодах її розвитку. Поєднання аналізу регіональних та глобальних соціально-культурних і соціально-політичних, екстерналістських факторів динаміки історичної антропології, дослідження сукупності «зовнішніх» посилів її наукового руху з позицій історії та філософії науки дає змогу з'ясування суспільно значимої причинності та алгоритмів її розвитку. Вказані студії над історичною антропологією є перспективними як у соціальному (гуманітаризація суспільства, системи освіти), так і в науковому (застосування методологій та теоретичних підходів у соціально-гуманітарних дослідженнях) вимірах.

Бібліографічні посилання

1. **Баткин Л. М.** Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления / Л. М. Баткин. – М.: Наука, 1978.
2. **Бахтин М. М.** Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М.: Худ. лит., 1965. – 454 с.

3. **Бродель Ф.** Материальная цивилизация, экономика и капитализм: в 3 т. / Ф. Бродель. – М., 1986.
4. **Бродель Ф.** Свидетельство историка / Французский ежегодник, 1982 / Ф. Бродель. – М.: Наука, 1984. – С. 174–189.
5. **Берк П.** Историческая антропология и новая культурная история / П. Берк // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 5. – С. 64–95.
6. **Берк П.** Сила и слабости истории ментальностей / П. Берк // История ментальностей. Историческая антропология. – М.: РГГУ, 1996. – С. 56–60.
7. **Гофф ле Ж.** Другое Средневековье. Время, труд и культура Запада / Ж. ле Гофф. – Екатеринбург.: Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 327 с.
8. **Грушевський М. С.** Історія української літератури: у 6 т. / М. С. Грушевський; Упоряд. В. В. Яременко. – К., 1993. – Т. 1.
9. **Гуревич А. Я.** Исторический синтез и школа «Анналов» / А. Я. Гуревич. – М., 2007. – 770 с.
10. **Гуревич А. Я.** Сага и истина / А. Я. Гуревич // История – нескончаемый спор. – М.: РГГУ, 2005. – С. 170–184.
11. **Гуревич А. Я.** Средневековый купец / А. Я. Гуревич // История – нескончаемый спор. – М.: РГГУ, 2005 – С. 321–365.
12. **Дюби Ж.** Куртуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. / Ж. Дюби // Одиссей, 1990. – М.: Наука, 1990. – С. 90–96.
13. **Дюби Ж.** Развитие исторических исследований во Франции после 1950 г. / Ж. Дюби. Одиссей, 1991. – М.: Наука, 1991. – С. 48–59.
14. **Кромм М. М.** Историческая антропология / М. М. Кром. – СПб., 2000.
15. **Лотман Ю. М.** Сотворение Карамзина / Ю. М. Лотман. – М.: Книга, 1987. – 336 с.
16. **Мэньюэл Ф. Е.** О пользе и вреде психологии для истории / Ф. Е. Мэньюэл // Философия и методология истории. – М.: Прогресс, 1977. – С. 262–288.
17. **Оболенская С. В.** «История повседневности» в современной историографии ФРГ / С. В. Оболенская // Одиссей, 1990. – М.: Наука, 1990. – С. 182–198.
18. **Успенский Б. А.** Восприятие истории в Древней Руси и доктрина «Москва – третий Рим» / Б. А. Успенский // Этюды о русской истории. – СПб.: Азбука, 2002. – С. 89–148.
19. **Черутти С.** Социальный процесс и жизненный опыт: индивиды, группы и идентичности в Турине XVII века / С. Черутти // Прошлое – крупным планом: современные исследования по микроистории. – СПб.: Алетейя, 2003. – С. 27–57.
20. **Шартье Р.** Интеллектуальная история и история ментальностей / Р. Шартье // История ментальностей. Историческая антропология. – М.: РГГУ, 1996. – С. 47–49.
21. **Ястребицкая А. Л.** Повседневность и материальная культура Средневековья в отечественной медиевистике / А. Л. Ястребицкая // Одиссей, 1991. – М.: Наука, 1991. – С. 84–102.
22. **Ястрембицкая А. Л.** Обзор материалов коллоквиума [«Школа «Анналов» вчера и сегодня»] / А. Л. Ястрембицкая // Новая и новейшая история. – 1990. – № 6. – С. 132–140.

Надійшла до редколегії 28.12.09

УДК 172.12

В. В. Асаєва

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

© Асаєва В. В., 2010